

АЙЫЛҢА ОБОЛРО

кыраайы үөрэтэр
үлэлиир тэтэрээт

Автор:
Куприянова Натали
Алексеевна

Иһинээбитэ

Кирии тыл.....	3
Үлэбитин саҕалыах иннинэ билсһиэх.....	4
Оскуолабыт таһыгар экскурсия. Паркалар, садтар, сквердэр.....	5
Олорор дьиэбит. Саха балаҕана.....	6
Мин дьиэ кэргэним.....	8
Мин дойдум.....	9
Төрөөбүт дойдум.....	10
Уу түөлбэлэрэ.....	11
Хамсыыр-харамай.....	12
Киэн туттабыт.....	14
Сыһыары.....	20
Тылдыт.....	2

Күндү доборум!

Биһиги эйигин кытары төрөөбүт дойдубутун
кэрийиэхпит. Эйиэхэ бу тэтэрээт көмө буолуоҕа.
Тэтэрээт көмөтүнэн элбэх кэрэхсэбиллээх,
тулалыыр эйгэ уонна төрөөбүт төрүт дойдун
туһунан үгүс саҥаны билиэн, көрүүн.

Төрөөбүт дойдун тулалыыр эйгэтин
тупсарыы үлэтигэр кыттыһыан уонна умсугуйан
туран үлэлэһиэн диэн эрэнэбин.

Үлэбэр ситиһиини баҕарабын!

Үлэбитин сабалых иннинэ билсигиэх.

Эн аатын: _____

Үөрэнэр кылааһын: _____

Тулалыыр эйгэбэ сыһыанын: _____

Сөбүлүүр кыылын: _____

Тулалыыр эйгэни бэйэн хайдах көрөргүнэн уруһуйдаа:

1. Оскуолабыт таһыгар ханнык үүнээйилэр баалларый:

Сэппэрээк* _____

Мас _____

2. Бу үүнээйилэр туруктарын сыаналаа: *учугэй, орто, мөлтөх*. Аннынан тарт.

3. Оскуолан таһа ордук тупсаҕай көрүннэнэрин туһугар туох үлэни эбии ыытыан этэй?

4. Оскуолан тас проегын ойуулаан көрдөр:

2. Эн олорор сиргэр паркалар, сквердэр, садтар бааллар дуо?
Ааттарын суруй: _____

1. Бэиэн олорор дьыэҕин-уоккун тыл ынан биуулаа.

2. “Саха балаҕана” сыһыарыыны аах уонна эппиэттээ:
Балаҕан тутулуута:

Көмүлүөк оһох:

Балаҕан ис тутула:

3. Билинҥи дьыэ уонна балаҕан ис тутулун тэннээн көр.

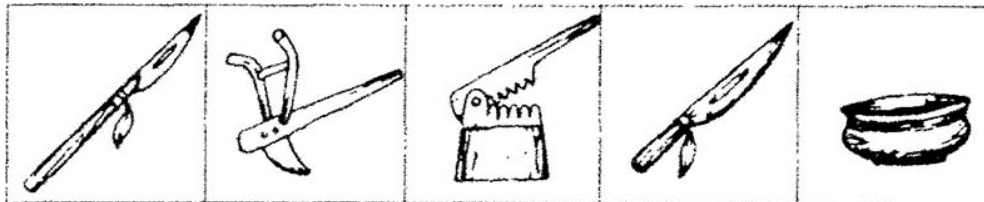
кэлии

тымтай

унуу

чабычах

яаҕас

батыйа

суха

талкы

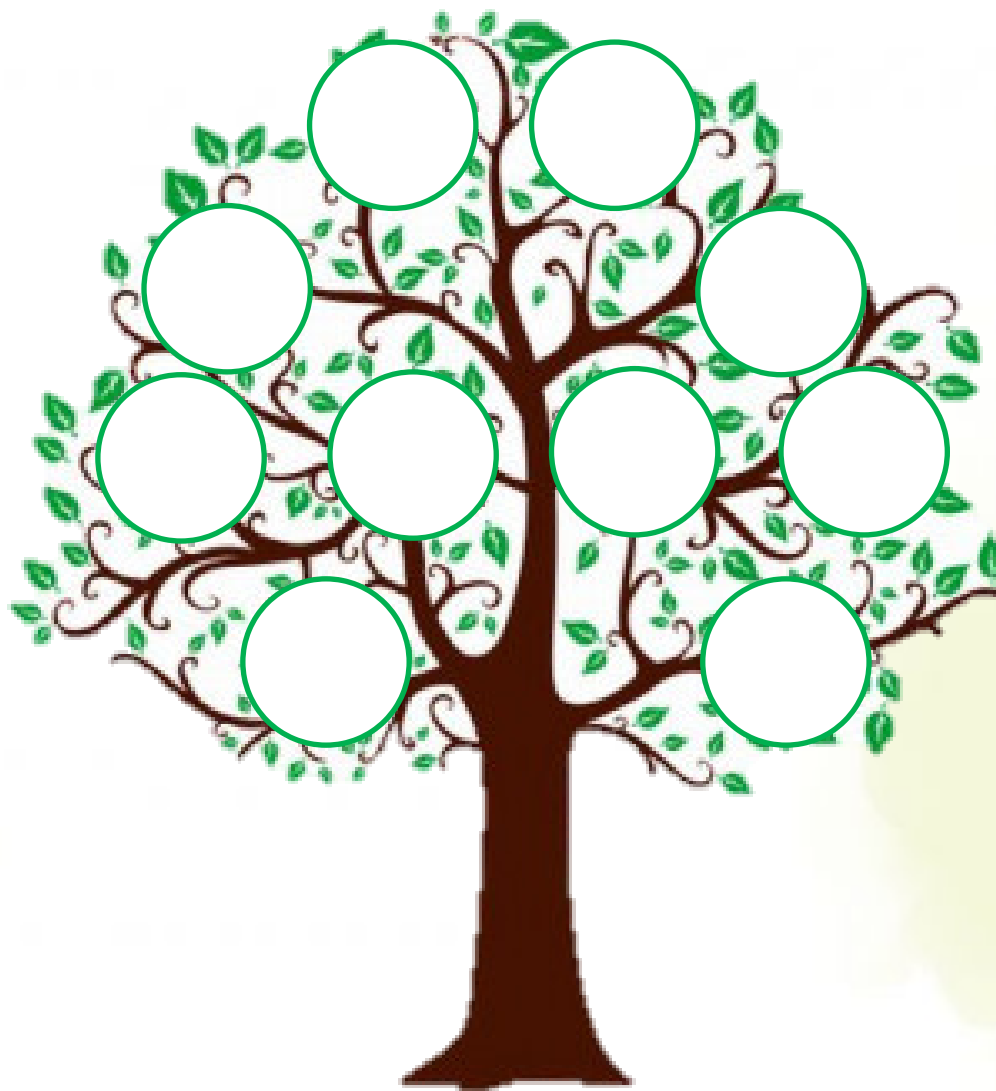
болот

кытыйа

4. Эргэрбит мал, туттар тэрил аатын, туохха туттулларын туһунан кэпсэтин.

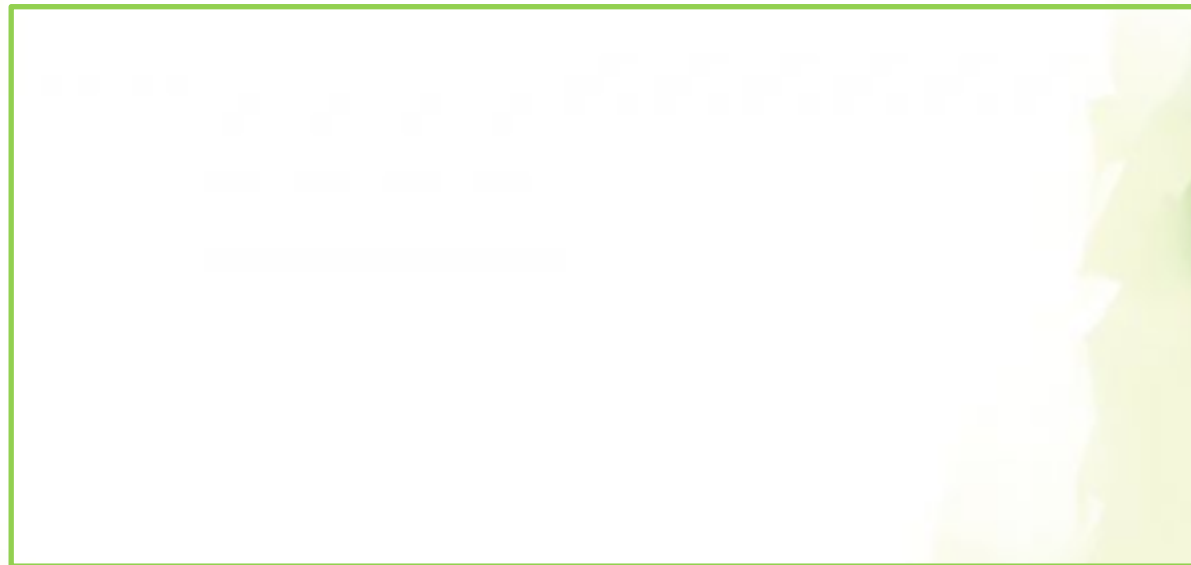
5. Ойууну көрөн, билэр малларгын, балаҕан тутулун ааттатаалаа (көмөҕө “Балаҕан иһэ” сыһыарыыны туһан).

2. Дьиз кэргэннин кытары үлэн, сөбүлүүр дьарыгын уонна үгэстэрин туһунан кэпсэтин. Дьиз кэргэннит дьарылыгын толкуйдаан онорун.

көрдөр.

2. “Саха сирин картата” сыһыарыыны туһанан, улуустар ааттарын суруй.

2. Улуус Аҫа баһылыга кимий? _____

Оскуолан салайааччыта: _____

Оскуолан ким аатын сүгэрий? _____

3. “Төрөөбүт дойдубунан киэн туттабын” өйтөн суруйуу.

This image shows a blank sheet of white paper with horizontal blue or grey ruling lines. On the right side, there is a vertical green margin. The paper appears to be part of a notebook or a template for writing. There are no markings, text, or drawings on the page.

а) сирин ньуура _____

б) туруору эбэтэр сыырынньа кытыллаах _____

в) кытылыгар үүнэр үүнээйилэр _____

г) өрүс уутун иһиккэ ылангын чинчийэн көр:

өнгө _____

сыта _____

дьэнкирэ _____

Түмүктээ. Уу хаачыстыбата хайдабый? Өрүс уута
киттийбэтин туһугар туох үлэни ыытыахха
сөбүй? _____

2. Төрөөбүт дойдун күөллэрин ааттаталаа:

3. Өрүс уута уонна күөл уута туох уратылаабын быһаар:

1. Бэриллибит кыылары ырыт уонна таслиданы толор.

Аата	Бөлөбө	Аһылыга

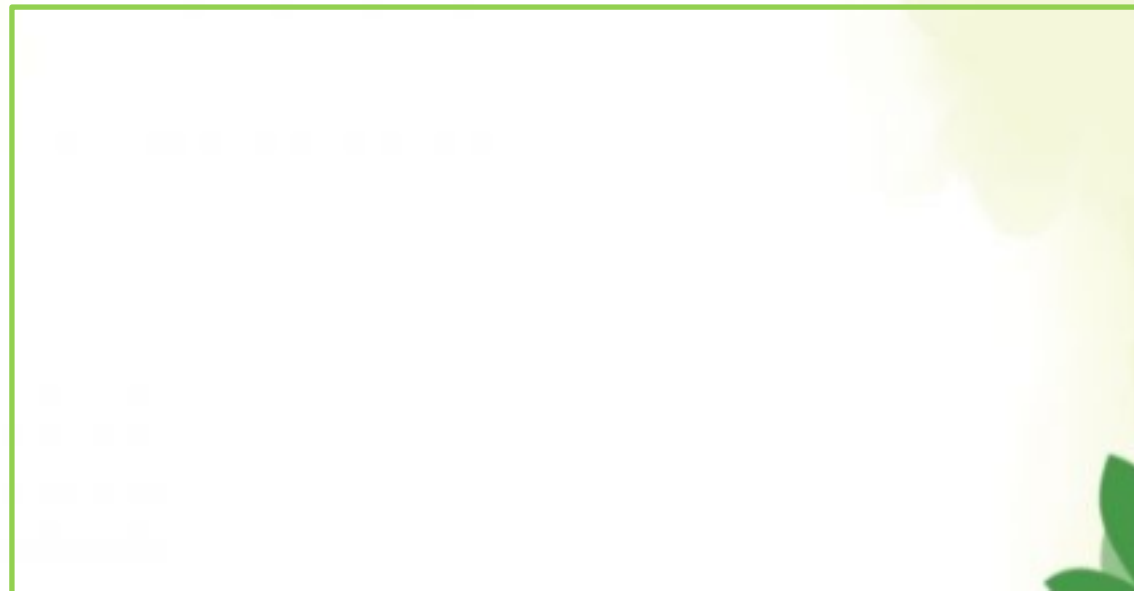
2. Ханнык кыыл суолун хаалларбытын таай.

3. Хамсыыр-харамай апылыгын сыабыг ар холобуурда ажал.

4. Билинни кэмнэ тыа олохтоохторугар туох куттал баарый?
Ону суох онгорорго туох үлэни ыытыан этэй?

5. Сөбүлүүр кыылгын уруһуйдаан көрдөр:

Проектнай үлэ: кылааскыт иһигэр
“Аҕа дойду Улуу сэриитэ” темаҕа
выставката тэрийин:

“Аҕа дойду Улуу сэриитэ” темаҕа
уруһуй уонна илиинэн оноһуктар;

“Мин дьиэ кэргэним сэрии
сылларыгар” өйтөн суруйуу;

- “Сэрии сылларын маллара” выставка.

2. Кыайыы өйдөбүннүгэр экскурсията тэрийин. Экскурсия
түмүгүнэн билбит билиигин таблицаҕа түм:

Нэһилиэктэн хас киһи кыргыһыы хонуутугар ынырыллан барбытай?	
Аҕа дойду улуу сэриитэ хаһан сағаламмытай?	
Кыайыы өйдөбүннүгэ хас сыллаахха туһуллубутай?	
Аҕа дойду улуу сэриитэ хас күн буолбутай?	

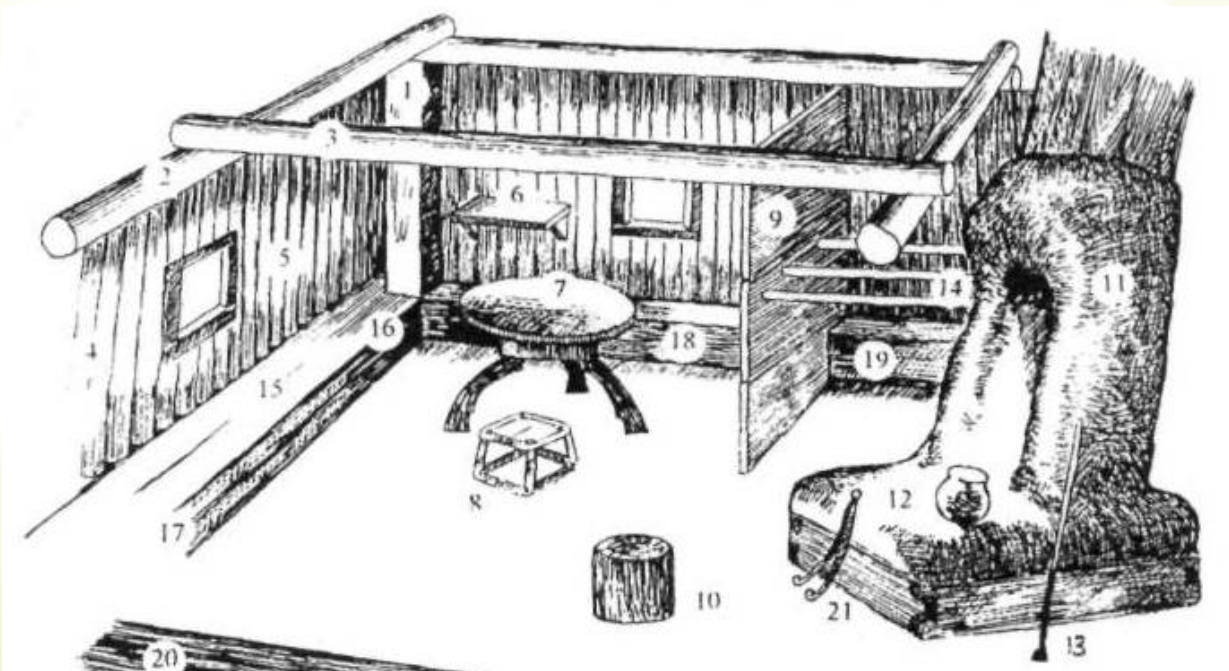
3. Төрөөбүт нэһилиэккиттэн тыыл уонна сэрии
бэтэрээннэриттэн кими билэбин? Кини туһунан кылгас
иһитиннэриитэ бэлэмнээ.

4. “Киэн туттабыт” сыһыарыыны аабын, билиигин кэнэт.

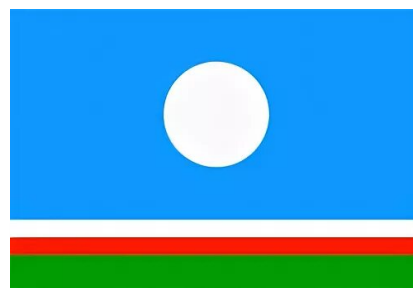

тас оноһуута. Балабан араамата (сүгээйтэ) бабаналартан, онно ууруллубут өһүөлэртэн турара. Ол өһүөлэргэ холлоѳос мастары туруору кэккэлэтэн эркиннэрин туруораллара. Балабан аллараа өттө саллабар; үрдэ томтоѳор, самыыр хоппотун диэн икки өттүгэр ингнэри онгороллоро. Буорунан сыбыыллара, кырыһынан хайаллара.

Балабан иһин хотугулуу-илин өттүгэр титириктэри ингнэри соѳус төгүрүччү кэккэлэтэн баран, сигэнэн кэлгийэн, кумахтаах туойу симэн сутуруо (көмүлүөк) оһоѳу онгороллоро. Онтукаларын оно хаһан, уот оттор сирдииллэрэ уонна үөлэстииллэрэ. Мас ытыыска буор симэн холумтанныыллара, онно ас астыыллара, танас куурдаллара. Оһох иннин үөһээ өттүн, сүүһүн «хабаѳал», оттон үөлэс балабан үрдүттэн быгарын «хоро» диэн аатгыыллара. Ханас диэки быыс хаппахчы диэн баара, онно дьахтар, кийиит, хотун олороро. Төгүрүччү, эркини кэрийэ тоѳуска тийэ ороннордоох буолара, ороннор тус-туспа олох диэн ааттаахтара. Киирэр аантан саѳалаан атах орон, орто орон, биллэрик орон, бастын орон диэн ааттаналлара. Онтон кэтэѳэриин уонна ханас ороннор кэлэллэрэ. Балабан хотон диэки эркинигэр иһит ороно турара. Оһох кэннигэр мастарын кыстыыллара. Чиэс мастар, көхөлөр бааллара. Дьаданы хоноһо атах оронго, мааны ыалдьыт бастын эбэтэр биллэрик оронго утуйаллара. Дьидэһэтэр оронноро

1. Баџана
2. Сэбэргэнэ
3. Өһүө
4. Эркин
5. Түннүк
6. Долбуур
7. Төгүрүк остуол
8. Талах олоппос
9. Быыс
10. Дүлүг олоппос
11. Симии оһоһ
12. Холумтан
13. Үөттүрэх
14. Кыраада (ардыаах)
15. Орон
16. Орон сыһаһата
17. Уһа орон
18. Кэтэбэриин орон
19. Ханас орон
20. Суол аһабыһааһы орон
21. Сыпсы

Биһиги улууспутуттан 1941 сылтан саҕалаан 1758 киһи уоттаах сэриигэ кыттыыны ылбыта. Кинилэртэн 827 киһи, сырдык тыыннарын толук ууран, сэрии толоонугар охтубуттара. Аҕа дойдуну көмүскүүр Улуу сэрии сылларыгар оройуон дьахталлара, кырдыаҕастара, эр дьону солбуйан, тыыл араас өрүттээх кытаанах соруудахтарын чиэстээхтик толорбуттара.

Немецкай фашистары утары кыырыктаах кыргыһыларга хорсуннук сэриилэспит Саха Ньургун уолаттарыттан "Албан аат" орден үс степенинэн наҕараадалааһыт суос-соҕотох кининэн биһиги биир дойдулаахпыт Дмитрий Ананьевич Петров буолар.

Кини фронтта 1942 с., кулун тутарга, оройуоннааҕы "Бойобуой" промартыалга үлэлии сылдьан барбыта. Забайкальскай, Московскай байыаннай уокуруктарга пехотаҕа, снайперскай полкаҕа сулууспалаан баран, 1944 сыл тохсунньуга-олунньуга Брянскай фронтта танковай чааска сулууспалаабыта. Онтон арҕаа Украинаҕа I-й Белорусскай фронт II-с танковай корпусун 65-с Волневожскай танковай биригээдэтигэр автоматчигынан сылдыбыта. Арҕаа Украинаҕа Ковель уонна Любомир куораттары босхолоһунна, арҕаа Буг өрүһү туорааһынна хорсуннук сылдыспыта. 1944-45 сс. Польшаны босхолоспута. Польшаны Родом куорат иһин кыырыктаах кыргыһыга кинини комсомольскай билиэтэ оскуолка үлүгүрүкэйин тохтотон өрүһүйбүттээҕэ. Германияҕа Евибус, Мезеритц, Кострин куораттары босхолоспута. Берлины

Февронья Николаевна Уус Тааттаттан Баайабажа Үрэх Төрдүгэр кэргэн тахсан сүктэн кэлиэбиттэн саха дьахтарын унньуктаах, түбүктээх олоҕо саҕаламмыта. Барыта 22 оҕоломмота. Эмп-томп суоҕуттан итиччэ элбэх оҕоттон 2 кыыс, 5 уол ордон хаалбыттара. Төһө даҕаны үрэх баһа сиргэ олордоллор, оҕолорун үөрэхтэн матарбатахтара. Үс уолаттарын үс көстөөх бөһүөлэккэ, Томторго, өйүө таһан үөрэттэрбиттэрэ. Аҕата улахан уолун Өлөксөйү көмө оностоору, окко-маска, булка ильдэ сылдыбыта. Ийэтэ улахан кыыһын Маайаны эмиэ көмөҕө хаалларбыта. Уолаттар үчүгэйдик үөрэммиттэрэ. 4 кылааһы бүтэрбит үс уолу уонча көстөөх Уолба сэттэ кылаастаах оскуолатыгар салгыы үөрэттэрбиттэрэ. Бүөтүр 4 кылааһы бүтэрэн баран, убайын курдук булчут буолбута. 23 сааһыгар оройуонна "Бастын булчут" аатын ылбыта. Уолаттар бэйэлэрин дьулуурдарынан аны Дьокуускайга үөрэхтэрин салгыылар.

Өлөксөй II ЯФАШ-ка уонна Баһылай эмиэ биэлсэр идэтигэр, Испиридиэн тыа хаһаайыстыбатын техникумугар зоотехник идэтигэр үөрэммиттэрэ. Өлөксөй II оройуонугар биэлсэрдир. Испирдиэн эмиэ бүтэрээт да, Челябинскай куоракка байыннай үөрэххэ барар. Дойдуларын көмүскэлигэр

наука.

Экология – үөрэх предметэ. Уһуйаан иитиллээччилэриттэн саҕалаан оскуола оҕото барыта үөрэтэр. Экологияны тулалыыр эйгэни, айылҕаны хайдах харыстыырбытын билээри үөрэтэбит.

Сэппэрээк (нууч. *Кустарник*) — үүнээйилэр таһааларын көрүнгө, мастыны элбэх сыллаах 0,8–6 миэтэрэлээх үүнээйилэр. Мастан уратыта биир сүрүн умнаһа суох, ол оннугар хас да эбэтэр элбэх бэйэ-бэйэлэрин солбуйсар умнастаах.

Тулалыыр эйгэ – туох эмэ сылдыар тулалааһына, тулатыгар туох-туох баара. Сир-дойду үүнээйилиин, хамсыыр-харамайдыын, чугас эргиннээҕи айылҕа.

Олорор эйгэ - хамсыыр-харамай олорор эйгэтэ, мистэтэ: тыатааҕы тыаҕа, балык ууга уо.д.а.

От аһылыктаах харамай үүнээйи сэбирдэҕин, отунан аһылыктанар, оттон бу кыылларынан сиэмэх кыыл аһылыктанар. Бу аата *экологическэй сыап* буолан тахсар: *Ү* (үүнээйи) – *ОАХ* (от аһылыктаах харамай) – *С* (сиэмэх кыыл). *Заповедник* – бобуулаах сир (*үүнээйилэри, кыыллары харайар тыытыллыбат сир*).

Экологический кризис – хамсыыр-харамай олорор эйгэтин кытары олохтоммут сибээһэ кэһиллиитэ.

Кыһыл кинигэ – сэдэх уонна сүтэн эрэр үүнээйилэр, хамсыыр-харамайдар, тэллэйдэр испииһэктэрэ уонна ойуулааһына.

